
Diskusní studie

Leibniz v zajetí dialogů

Aplikace Leibnizovy dialogické metody v korespondenci s Clarkem¹

Kateřina Lochmanová

Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava

katerina.lochmanova@osu.cz

Abstract:

Leibniz in the Captivity of Dialogues:

The Application of the Dialogical Method in the Correspondence with Clarke

The Application of the Leibniz's Dialogical Method in the Correspondence with Clarke In the annotated Czech translation of Leibniz's dialogue *Pacidius Philalethi*, which was published in 2019, but also in an earlier essay by the same translator on Leibniz's dialogic way of writing as well as in other interpretations, there is little discussion of the practical implications of his dialogic method. Leibniz's dialogical argumentation strategy, as he later applied it in his correspondence with Samuel Clarke, is therefore either completely neglected or is referred to as being typical of the time, or alternatively is confused with Zeno's dialectical method. Thus, the aim of this study is to clarify the practical implications of Leibniz's application of the dialogic method in his final correspondence with Clarke.

Keywords: Gottfried Wilhelm Leibniz, *Pacidius Philalethi*, dialogical method

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2023.1r.135>

Úvod

Roku 2019 vyšel v nakladatelství OIKOYMENH překlad Leibnizova mistrovského dialogu *Pacidius Philalethi*, jehož autorem je Jan Makovský. Český překlad se tak v knihkupectví objevil jen rok poté, co se tentýž autor nad klíčo-

1 Práce na studii byla uskutečněna za finanční podpory GA ČR přidělené na projekt GA ČR 22-00669S: Raně novověká mosaická fyzika a její komeniánští pokračovatelé, řešený na Filozofické fakultě Ostravské univerzity.

vým významem Leibnizova dialogu obecně zamýšlel ve slovenském časopise *Filozofia*. „(..) Dialogu v nejširším slova smyslu,“ konstatoval totiž, „přikládalo jen málo myslitelů takovou teoretickou i praktickou váhu, jak to činil Gottfried Wilhelm Leibniz.“² Přestože se přitom od Leibnize nedochovalo žádné ucelené pojednání, kde by se byl býval teorii dialogu věnoval systematicky, sám se do rozličných intelektuálních polemik v průběhu života zaplétal neustále a ani z čistě teoretického hlediska jej tato problematika rozhodně nenechávala chladným.³ Zejména způsob, jímž se jeho teoretické poznatky v této oblasti odrážely v praxi,⁴ však dosud zůstával (až na vzácné výjimky) tradičně systematicky opomíjen.⁵

A právě z těchto důvodů stojí za pozornost, že to zdaleka nebylo pouze samo řešení problému kontinuity, jímž Leibnizův *Pacidius* zásadně předurčil podobu veškerého jeho následujícího filosofického díla.⁶ Vždyť neméně důležité svědectví lze vyčíst už ze samotné strategie, jakou zde Leibniz *alias* *Pacidius* pro prezentaci svých vlastních názorů zvolil. Podobně jako se *Pacidius* nechával zprvu dlouze přemlouvat, aby své myšlenky ostatním vůbec sdělil, a jako se tomu bránil už antický Zénón, tak také Leibniz sám – při svém posledním dialogu s Clarkem – na odhalení svých vlastních názorů nakonec raději úplně rezignoval. V rámci této studie se tudíž pokusím prokázat, že se z Leibnizovy strany patrně nejednalo o pouhý nahodilý rozmar, nýbrž o záměrnou aplikaci tzv. dialogické metody, jejíž zohlednění se proto jeví být pro interpretaci Leibnizovy korespondence s Clarkem klíčovým.

-
- 2 Makovský, J., K úloze dialogu v Leibnizově myšlení. *Filozofia*, 73, 2018, č. 7, s. 540. Viz též Hellman, H., *Great Feuds in Science: Ten of the Liveliest Disputes Ever*. New York, John Wiley & Sons 1998, s. 54; Dolnick, E., *The Clockwork Universe: Isaac Newton, the Royal Society, and the Birth of the Modern World*. New York, Harper Collins Publishers 2011, s. 74; Smith, J., *Divine Machines: Leibniz and the Sciences of Life*. Princeton, Princeton University Press 2011, s. 221.
 - 3 Dascal, M., Introductory Essay. In: Leibniz, G. W., *The Art of Controversies*. Translated and Edited, with an Introductory Essay and Notes by M. Dascal. Dordrecht, Springer 2006, s. XX; Makovský, J., K úloze dialogu v Leibnizově myšlení, c.d., s. 545.
 - 4 Srov. Makovský, J., K úloze dialogu v Leibnizově myšlení, c.d., s. 547; Dascal, M., Introductory Essay, c.d., s. XXI n.
 - 5 Dascal, M., Introductory Essay, c.d., s. XXI n.
 - 6 Jedná se o „(..) zásadní křížovatku, od níž lze rýsovat cesty jak k Leibnizově dynamice, tak následně i k teorii všeobecné oduševnělosti a vlastní monadologii“. Makovský, J., *Pacidius Philalethi* v labyrintu kontinua. In: Leibniz, G. W., *Pacidius Philalethi*. Přel. J. Makovský. Praha, OIKOYMENH 2019, s. 151, pozn. č. 90. Viz též Rescher, N., *Leibniz – An Introduction to His Philosophy*. Totowa, Rowman and Littlefield 1979, s. 97; s. 104, pozn. č. 1. V souladu s tím je tak například přechod mezi kontinuem složeným z bodů, jak jej Leibniz zformuloval v únoru roku 1676, až k explicitnímu vyloučení schopnosti bodů být součástí čehokoliv, jak jej zformuloval roku 1705, zřetelně patrný již v *Pacidiovi* z listopadu 1676. Leibnizova pozdní metafyzika zde tedy podle Leveyho nejenže nachází své zárodky, nýbrž přímo zde pramení. Levey, S., Leibniz on Mathematics and the Actually Infinite Division of Matter. *The Philosophical Review*, 107, 1998, No. 1, s. 50; s. 68.

Leibnizova dialogická metoda

V rámci jednoho ze svých četných spisů věnovaných právu Leibniz poukázal na rozpor mezi dvěma pravidly, z nichž prvním se podle něj řídí filosofové, kdežto druhé, zdá se, následují právníci:

- důkazní břemeno spočívá na tom, kdo tezi přijímá;
- důkazní břemeno spočívá na oponentovi.

Již tehdy přitom Leibniz explicitně upřednostnil právo před filosofií, neboť druhé z uvedených pravidel považoval za přirozenější, a doporučoval proto řídit se v případě pochybností raději jím.⁷ Patrně si byl totiž dobře vědom toho, že cíle oponenta a obhájce se principiálně rozcházejí.⁸ Především záměry oponenta, snažícího se vyvrátit mystérium, se ostatně ani nemohou shodovat se záměry jeho zastánce, neboť tento při přijetí mystéria souhlasí s tím, že je nedokazatelné. Leibniz jej dokonce přímo přirovnával k vojevůdci v obležení. Zastánce je totiž až příliš pohlcen prací na své vlastní obhajobě, takže není schopen posoudit situaci nezaujatě, protože je prvořadým úkolem oponenta jej k takové sebereflexi donutit.⁹ Není zkratka podle Leibnize pravdou, že v praxi se vítězství více či méně nachází na straně jednoho, či naopak druhého v závislosti na tom, či propozice vykazují více jasnosti.¹⁰

Vždyť někdy naopak ti, kdo zamýšlejí jednat rozumně, pohoří, zatímco ti, kteří hodlají jednat nerozumně, naopak slaví úspěch. Prozatím sice čteněji nastává případ, kdy štěstí přeje těm rozumnějším,¹¹ jelikož však obhájce – na rozdíl od oponenta – nemá žádnou potřebu sebereflexe, ba ani ji nehledá, je prvořadým úkolem oponenta, aby ji v polemice s ním nalezl. Ovšem vzhledem k tomu, že se omyly obvykle vyskytují na obou stranách současně, není pro zastánce dané teze nijak obtížné objevit něco, co mu dá za pravdu. Obvykle pak na základě toho získá pocit, že triumfuje a že se mu podařilo zahnat své protivníky do úzkých. Poté co se ujistí, že jeho žáci a příznivci onu skutečnost zaregistrovali, jeho argumenty nabudou vrchu, a následně je

7 „Mezi filosofy je známé pravidlo: důkaz spočívá na tvrdícím (...), oponující jej k důkazu usměrňuje. Při pochybnostech by tedy mělo převážít druhé; na základě nepsané dohody, abych tak řekl.“ [„Notus est apud Philosophos canon: Affirmanti incumbit probatio (...) opponens teneatur, ad probationem. In dubio igitur praevalere posterior debet; ex contractu, ut ita dicam tacito.“] Leibniz, G. W., *Sämtliche Schriften und Briefe*. Darmstadt, O. Reichl 1923–2013, Reihe 6, Bd. 1, s. 76, § 11–13.

8 Leibniz, G. W., *Die philosophischen Schriften*. Hrsg. von C. I. Gerhardt. Berlin, Weidmann 1875–1890, Bd. 6, s. 93, § 73.

9 Tamtéž, s. 93 n., § 75.

10 Leibniz, G. W., *Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff*. Hrsg. von C. I. Gerhardt. Halle, H. W. Schmidt 1860, s. 110.

11 Tamtéž.

všichni druhořadí autoři papouškují ještě po více než desetiletí, což pokračuje tak dlouho, dokud se nějaký jiný opovážlivý šampión neodváží dosavadní triumf překonat. Teprve v tomto jediném případě je pak onen starý argument konečně odložen a začnou se prosazovat argumenty nové.¹²

O tom, že vždy existovali lidé s dokonale čistými úmysly, pátrající po absolutně čisté pravdě, přitom Leibniz nijak nepochyboval. I oni jsou však – podle jeho názoru – až příliš motivováni subjektivními pohnutkami, jež jim zabráňují v dostatečné kritičnosti vůči své vlastní metodě, a proto tohoto cíle nakonec nedosáhnou. Jejich původně čisté úmysly totiž zpravidla hrubě narazí poté, co podobné úsilí identifikují rovněž u svých protivníků, ba, natrefí-li na vychytralého a obratného sofistu, mají tu smůlu, že jsou svědky spíše pouhého popření nežli skutečného vyvrácení svých vlastních argumentů, aniž by přitom byli schopni podvod svého protivníka překonat. Zatímco tedy následně protestují a berou si za svědka nebesa, ostatní jejich emocí využívají ve svůj vlastní prospěch, až nakonec celá záležitost exploduje a vyšumí. Dokonce i lidé s dobrými úmysly navíc nejen vlastní, ale především i oponentovu argumentaci uspořádávají podle sebe. Právě tím se však podle Leibnize celá disputace narušuje, neboť se tak v souvislosti s jednotlivými odpověďmi současně vynořují stále nové a nové dispozice zkoumaného předmětu, což především mate čtenáře, jenž má v důsledku toho obtíže poskládat si vše dohromady. Celý problém tak od něj nakonec vyžaduje buď vskutku značnou paměť, anebo dostatek volného času, či alespoň osobní vklad v podobě jeho vlastní interpretace.¹³

Disputace tedy v takových případech houstnou a bobtnají a – ruku v ruce s takto nedbalým parafrázováním – pochopitelně dochází rovněž k umělému zastírání či oslabování oponentových argumentů, mnohdy dokonce i bez zlých úmyslů, jen v důsledku úspěchané snahy obrátit vše ve svůj prospěch.¹⁴ Dokonce i filosofické dialogy bývají obvykle psány v souladu s tímto přístupem, takže se jejich autoři běžně ztotožňují jen s jednou ze zúčastněných stran. Vskutku filosofické dialogické umění by však podle Leibnize mělo naopak spočívat spíše ve schopnosti naslouchat oběma stranám současně, jen v takovém případě by totiž vše, co by byl býval mohl namítat nelitostný protivník, fakticky zaznělo.¹⁵ Právě proto, potvrzuje D. B. Meli, jsou ostatně pole-

12 Leibniz, G. W., *Sämtliche Schriften und Briefe*, c.d., Reihe 4, Bd. 3, s. 209, § 4–10.

13 Tamtéž, § 13–21; § 24–28.

14 Tamtéž, s. 209 n., § 21–1, 3–5.

15 Leibniz, G. W., *Die Handschriften der Königlichen Öffentlichen Bibliothek zu Hannover*. Hrsg. von E. Bodemann. Hannover, Hahn'sche Buchhandlung 1867, IV, 3, 5e, 29, § 13–15. Z těchto důvodů si Leibniz dialogický žánr vskutku oblíbil (viz Leibniz, G. W., *Die philosophischen Schriften*, c.d., Bd. 1, s. 34). *Pacidius Philalethi* tudíž rozhodně nelze považovat za jediný spis sepsaný Leibnizem v dialogické formě. Dokonce ani své vlastní názory napříč těmito dialogy nemíval ve zvyku vyjadřovat ústy jedné jediné postavy. V jiném dialogu tak například Leibniz vystupoval pod pseu-

miky pro historiky natolik poučné: protagonisté jsou totiž při nich mnohdy přinuceni vyjádřit i předpoklady, jež by jinak zůstaly nevyřčené, a navíc je celkově při jejich interpretaci zapotřebí zvažovat argumenty obou stran současně.¹⁶ A právě v tom podstata Leibnizovy dialogické metody spočívá.

Dialogická metoda v kontextu doby

Snad vůbec nejnázorněji vysvítá povaha oné Leibnizovy (byťstně dialogické) argumentační strategie v porovnání s (byťstně monologickou) argumentací Descartovou, adoptovanou vzápětí rovněž Clarkem, jakož i Newtonem. Klíčový rozdíl mezi Leibnizovým dialogem a Descartovým monologem totiž spočívá právě v Descartově jednostrannosti, jež je přitom patrná nejen prakticky, totiž na způsobu, jímž diskusi vedl, ale také teoreticky, na jeho vlastní koncepci dialogu. Vždyť Descartes byl v první řadě ochoten do vzájemné diskuse vůbec vstoupit leda s někým, kdo na oplátku přijímal omezení ustanovená jeho vlastní metodologií.¹⁷ Svě *Meditace* tak sice zdánlivě nabízel k posouzení a kritice čtenářům,¹⁸ jednalo se však o dialog pouze zdánlivý, neboť skutečný dialog byl Descartovi naprosto cizí. Fakticky namísto něj nabízel naopak model, jehož ambicí bylo stát se v nejvyšší možné míře monologem, bylo-li jím po oponentovi požadováno, aby pokud možno takříkajíc kráčel v Descartových vlastních stopách, pokoušel se zcela převzít jeho vlastní perspektivu a při veškerém hodnocení vycházel z jeho vlastních kritérií.¹⁹

Karteziánská analytická metoda si tak na čtenáři vynucovala vskutku vysoký stupeň pozornosti a koncentrace, aby tak mohl být schopen sledovat kompletní argumentační řetězec a každý ze závěrů zvažovat z hlediska jeho místa v rámci celkového řádu důvodů, nikoliv izolovaně. Analytická metoda proto podle Descartových vlastních slov „neobsahuje nic, co by vzbuzovalo důvěru u nepozorných či hašteřivých čtenářů“,²⁰ neboť takoví jako by jednotlivé argumenty pozorovali zvnějšku a mísili je se svými vlastními

donymem *Charinus*, jenž se sice objevil rovněž v *Pacidiovi*, kde už se ovšem Leibniz sám zaštiťoval pseudonymem *Pacidius* (Aiton, E., *Leibniz: A Biography*. Boston, Adam Hilger 1985, s. 68; Vopěnka, P., *Prolegomena k nové infinitní matematice*. Praha, Karlova univerzita 2014, s. 11 n.), či spíše všech postav najednou (Makovský, J., Poznámky. In: Leibniz, G. W., *Pacidius Philalethi*, c.d., s. 128, pozn. č. 53; srov. Leibniz, G. W., *Pacidius Philalethi*, c.d., s. 105).

16 Meli, D. B., *Equivalence and Priority: Newton versus Leibniz*. Oxford, Clarendon Press 1993, s. 14. Viz též Makovský, J., K úloze dialogu v Leibnizově myšlení, c.d., s. 549.

17 Naaman-Zauderer, N., The Place of the Other in Leibniz's Rationalism. In: Dascal, M. (ed.), *Leibniz: What Kind of Rationalist?* Dordrecht, Springer 2004, s. 323.

18 *Œuvres de Descartes*. Éd. Ch. Adam – P. Tannery. Paris, J. Vrin 1982–1996, T. 6, s. 68, § 13–19.

19 Viz např. tamtéž, s. 16, § 21–28; s. 68 n., § 23–1.

20 „Nihil autem habet, quo lectorem minus attentum aut repugnantem ad credendum implellat (...).“ Tamtéž, T. 7, s. 155 n., § 27–1.

protiargumenty.²¹ Descartes si tudíž cenil primárně monologického způsobu myšlení, zatímco filosofické diskuse odmítal, neboť věřil, že při disputaci nejen obhájce, ale dokonce každá ze stran usiluje spíše o vítězství než o odhalení skutečné pravdy.²² Na základě jeho přístupu tedy fakticky vůbec nemohlo docházet k žádnému střetu s druhým, s čímkoliv, co by na něm bylo odlišným, se specifickým úhlem jeho pohledu. Jednalo se tak spíše o pouhý pseudostřet, bylo-li po oponentovi bylo požadováno, aby se, třebaže jen dočasně, vzdal všeho, co bylo pro jeho způsob myšlení typickým, a rovnou si zcela osvojil Descartův, a to navíc tak, jako by jej byl býval odhalil on sám.²³

Descartes tím sice byl vskutku v nejvyšší míře uschopněn předat čtenáři své vlastní myšlenky, avšak za cenu toho, že se ani prostřednictvím střetu s oponentem, ani s jeho kritikou nemohl naučit ničemu novému. Jak doslova konstatuje Naaman-Zauderer, Descartes nejen na své čtenáře, ale rovněž na své oponenty kladl poměrně vysoké nároky,²⁴ jakým se nakonec podařilo vyhovět pouze Alžbětě Falcké.²⁵ Přitom je však nadmíru diskutabilní, zda byl vůbec schopen totožným požadavkům vyhovět také Descartes – v situaci, kdy svým kritikům čelil on sám.²⁶ Mnohdy měl totiž tendenci zaujímat vůči svým partnerům v dialogu i vůči kritikům spíše odtážitou pozici a často vůbec nebyl ochoten vzít jejich námítky na vědomí, vyvlékaje se z nich rozličnými argumenty *ad hominem*.²⁷ Leibnizovým vlastním anti-karteziánským argumentům *ad hominem*, jak je interpretuje pro změnu Rescher,²⁸ se tudíž Descartovy argumenty nijak nepodobají. Přestože přitom značná část Descartova díla sice fakticky byla výsledkem diskusí s jeho vrstevníky, jednalo se výhradně o diskuse, které inicioval sám.²⁹

O tom, že oponenti k projasnění vědeckých záležitostí nijak nepřispívají, byli navíc posléze – po Descartově vzoru – přesvědčeni rovněž Newton i Clarke, takže i je lze v tomto ohledu považovat za pouhé dědice monologické me-

21 Tamtéž, s. 157, § 22–26; T. 3, s. 283 n., § 1–8.

22 Viz např. tamtéž, T. 6, s. 16, § 21–28; s. 68 n., § 23–1.

23 Tamtéž, T. 7, s. 155 n., § 24–27.

24 Naaman-Zauderer, N., *The Place of the Other in Leibniz's Rationalism*, c.d., s. 323.

25 *Œuvres de Descartes*, c.d., T. 8, s. 3 n., § 31–2.

26 Naaman-Zauderer, N., *The Place of the Other in Leibniz's Rationalism* c.d., s. 323.

27 Například hned první řadu námitek od Catera Descartes pojal coby příležitost vysvětlit význam klíčových pojmů ve svých *Meditacích* (*Œuvres de Descartes*, c.d., T. 9, s. 81, § 128 n.). Rovněž skutečnost, že učení autoritativní akademikové navzdory svému extrémně přesnému a rozsáhlému výzkumu v jeho textu neobjevili žádný argumentační problém, Descartes považoval za jasný důkaz jejich poctivosti (tamtéž, s. 244, § 391). Podobný postoj zaujímal také při korespondenci s matematiky. Například Fermatovy námítky tak rutinně odmítal coby paralogismy či nedorozumění (tamtéž, T. 2, s. 12, § 20–25; viz též tamtéž, T. 7, s. 347–353; s. 357–359; s. 461; s. 466; s. 492; s. 526 n.; s. 546).

28 Rescher, N., *The Philosophy of Leibniz*. Englewood Cliffs, Prentice Hall 1967, s. 94; týž, *Leibniz: An Introduction to His Philosophy*, c.d., s. 89.

29 Marion, J.-L., *The Place of the Objections in the Development of Cartesian Metaphysics*. In: Ariew, R. – Grene, M. (eds.), *Descartes and His Contemporaries: Meditations, Objections and Replies*. Chicago, The University of Chicago Press 1995.

tody Descartovy. Jak totiž Newton prokázal při polemikách nejen obecně, ale rovněž konkrétně, na základě clarkovské korespondence s Leibnizem, i on považoval některé výsledky za jednoznačné a neotřesitelné. Jednalo se o výsledky ověřené vědeckými experimenty. Odmítal-li tudíž jeho oponent závěry vyvozené z takovýchto experimentů uznat, mohlo tomu tak podle Newtona být jedině v důsledku skrytých motivů, jež ovšem s vědou nemají nic společného.³⁰ Tím spíše jej tudíž nemohly zajímat ani metafyzické útoky Leibnizovy, neboť je považoval za pouhé posměšky, které byly stran skutečného jádra sporu mezi nimi zcela irelevantní.³¹ Kromě toho po Descartově vzoru také Newton ohledně třetí knihy svých *Principií* uvedl, že ji matematicky zredukoval do podoby propozic, jež by měly být čteny pouze těmi, kdo se nejprve stali mistry v principech ustanovených v jeho předchozích dvou knihách.³²

A konečně: ve stejném duchu se také o Newtonovi lze dočíst především to, že měl – v kontrastu nejen k Leibnizovi, ale dokonce už i k Descartovi – vůči intelektuálním polemikám celoživotní odpor³³ a že to nebyl zrovna nejlídnější oponent.³⁴ Považme jen, kolik nepřátel si Newton během svého života stačil získat!³⁵

30 Dascal, M., *Introductory Essay*, c.d., s. LXIV.

31 *The Correspondence of Isaac Newton*. Ed. by H. W. Turnbull. Cambridge, Cambridge University Press 1959–1977, Vol. 6, s. 285; s. 460, § 8.

32 „(...) Celou onu knihu jsem na způsob matematiky převedl do propozic, aby si v nich počtli pouze ti, kteří předtím porozuměli principům.“ [„(...) Summam libri illius transtuli in propositiones, more mathematico, ut ab iis solis legantur qui principia prius evolverint.“] Newton, I., *Philosophiae naturalis principia mathematica*. Ed. by R. Cotes. Glasgow, James Maclehose 1871, Vol. 3, s. 386. Snad jediným zásadním metodologickým ústupkem, na jaký Newton – oproti Descartovi – přistoupil, byl tak ten, že netrval na podrobném studiu každičké ze svých propozic. Dokonce i zasvěcení čtenáři si totiž podle něj vystačí s pouhým pečlivým studiem definic, pohybových zákonů a prvních tří oddílů první knihy *Principií* (tamtéž). Vzhledem k tomu, že však čtenář na takové doporučení narazí teprve na začátku třetí, a nikoliv už první knihy, kam přitom přirozeně patří (Barbour, J. B., *The Discovery of Dynamics: A Study from a Machian Point of View of the Discovery and the Structure of Dynamical Theories*. Vol. 1. Cambridge, Cambridge University Press 1989, s. 579; Dolnick, E., *The Clockwork Universe. Isaac Newton, the Royal Society, and the Birth of the Modern World*, c.d., s. 73), celé to působí přinejmenším poněkud neupřímně, ba přímo absurdně.

33 Janiak, A., Introduction. In: Newton, I., *Philosophical Writings*. Ed. by A. Janiak. Cambridge, Cambridge University Press 2004, s. IX–XXXI; Levy, J., *Newton's Notebook: The Life, Times, and Discoveries of Sir Isaac Newton*. Philadelphia, Quid Publishing 2010, s. 6; Dolnick, E., *The Clockwork Universe* c. d., s. 267n.

34 Wilson, C., The Reception of Leibniz in the Eighteenth Century. In: Jolley, N. (ed.), *The Cambridge Companion to Leibniz*. Cambridge, Cambridge University Press 1995, s. 442; Levy, J. *Newton's Notebook: The Life, Times, and Discoveries of Sir Isaac Newton*, c.d., s. 13; s. 67; Hellman, H., *Great Feuds in Science: Ten of the Liveliest Disputes Ever*, c.d., s. 56. Srov. Leibnizův komentář: „Nechci zde zacházet do podrobnosti ohledně toho, co pan Newton poněkud rozhořčeně kritizoval na mé filosofii a co prohlásil ve prospěch své vlastní (...)“ [„Je ne veux point entrer icy dans le detail de ce que M. N. dit un peu aigrement contre ma Philosophie, car pour la sienne (...)“] *The Correspondence of Isaac Newton*, c.d., s. 307.

35 Hall, R., Newton versus Leibniz: From Geometry to Metaphysics. In: Cohen, I. B. – Smith, G. E. (eds.), *The Cambridge Companion to Newton*. 2nd ed. Cambridge, Cambridge University Press 2004, s. 431–454; Dolnick, E., *The Clockwork Universe. Isaac Newton, the Royal Society, and the Birth of the Modern World*, c.d., s. 75; s. 292.

Za vstřícného oponenta by ovšem na základě svědectví z dobové korespondence rozhodně nebylo možné označit ani Clarka. Prostřednictvím právě této korespondence nejasného původu se totiž neznámému autorovi poštěstilo vyjádřit se k sérii zveřejněných soukromých dopisů mezi jistým reverendem a Clarkem: „Dr. [Clarke] byl velice neochotný vstoupit s tebou do sporu ohledně navržených témat, soudě (jak se domnívám), že své názory na tyto záležitosti vysvětlil již dostatečně jasně ve svých zveřejněných dílech. Z tohoto důvodu se zdá, že (v rámci soukromých dopisů) považoval za dostatečné zdůraznit ti (coby inteligentní a vzdělané osobě) velice stručně jen podstatu odpovědi na každou část tvé námitky; a že odmítl (coby nepotřebnou) rozvinout obsírnější odpověď na to, o čem se už dříve rozepsal v úplnosti. Pokud bys s tím nebyl spokojen, každý, kdo zná jeho povahu, uvěří, že by pro něj nebylo nijak obtížným dovolit ti těšit se ze svého vlastního názoru, stejně jako se on touží těšit z toho svého.“³⁶

* * *

Vzhledem k výše uvedenému tudíž nelze příliš souhlasit s tvrzením Jana Makovského, že ona „Leibnizova cesta smířlivé eklektické filosofie (...) nemohla být ničím výjimečným“.³⁷ Vždyť Leibniz dokonce své úsilí přimět ostatní, aby změnili svůj způsob diskuse, přirovnal k úsilí „naučit krkavce (!) zpívat jako slavík“.³⁸ Jedině v tomto smyslu by tudíž jeho přístup bylo možno označit za dialektický (viz níže), neboť takto onen rozhovor – s jinými nebo se sebou samým – nazýval Gadamer.³⁹

Leibnizovi se zkrátka přítomnost druhého, ať už skutečná, či pouze imaginární,jevila být nezbytná, a to dokonce už i v průběhu samého procesu formování vlastní perspektivy.⁴⁰ To ovšem na druhou stranu vůbec neznamená,

36 „(...) Dr. [Clarke] was very unwilling to enter into Controversy with you upon the Subject you proposed; judging (as I suppose) that he had clearly enough explained his Opinion concerning those Matters, in what he had already published. For which Reason, it appears he thought it sufficient (in private Letters,) to point out to you very briefly, (as to an intelligent and studious Person,) the Heads of an Answer to every Part of you Objection; and that he declined (as needless) the drawing out a Reply at large, after what he had before so fully written. With which if you were non satisfied; All who know his Temper, will believe it was no Uneasiness to him to permit you to enjoy your own Opinion, as he desired to do His.“ *The Works of Samuel Clarke*. Vol. 4. Ed. by B. Hoadly. New York, Garland 1978, s. 363.

37 Makovský, J., K úloze dialogu v Leibnizově myšlení, c.d., s. 545.

38 „D'apprendre au courbeau (!) à chanter comme un rossignol.“ Leibniz, G. W., *Sämtliche Schriften und Briefe*, c.d., Reihe 4, Bd. 3, s. 206, § 4.

39 Gadamer, H. G., *Idee des Guten zwischen Plato und Aristoteles*. Heidelberg, Carl Winter 1978, s. 59.

40 Naaman-Zauderer, N., The Place of the Other in Leibniz's Rationalism, c.d., s. 323; Mercer, Ch., *Leibniz's Metaphysics: Its Origins and Development*. Cambridge, Cambridge University Press 2004, s. 464. Takto například Leibniz podle Pfautzova svědectví reagoval na kritiku, že ve své *Theodiceji* obhájuje mimo jiné i názory vyložené heretické: „Je tomu vskutku tak, předústojný

že bychom se měli své vlastní perspektivy rovnou zříkat ve prospěch perspektivy druhého. Převzetí perspektivy druhého je totiž podle Leibnize zapotřebí spíše za účelem rozšíření, nikoliv nahrazení, vlastního úhlu pohledu. Teprve zaujetím obou perspektiv současně tak lze zajistit skutečný střet odlišných úhlů pohledu, jež se vzájemně obohacují a zdokonalují. Zvážení potřeb, námitek a preferencí druhého by tedy sice nemělo ústít v odcizení sobě sama,⁴¹ přesto nás však může obohacovat. Z tohoto důvodu také Leibniz odrazoval od přirozené tendence upínat se na ty, kteří myslí stejně jako my, od četby textů, které odráží naše vlastní názory, i oddávání se způsobům myšlení připomínajícím ten náš. Tímto i nespočtem jiných postupů se totiž bezděky klameme, či alespoň upravujeme své mínění, čímž dospíváme k sebe-konverzi či sebe-perverzi – v závislosti na tom, čeho se naše zkušenost týkala.⁴²

Že se navíc i Leibniz sám svým vlastním návodem skutečně řídil, podobně jako se svou vlastní metodologií řídili Newton i Descartes, přitom kromě explicitní deklarace naznačuje už jen zvolený autorský plurál (který ovšem anglické překlady nerespektují!): „Přece nám nevadí ani mnohé jiné [přístupy] a každičky z nich, třebaže odlišný, považujeme za cenný, snad proto, že jsme se při své všestranné aktivitě naučili ničím neopovrhovat.“⁴³ Dokonce i o svých letitých rivalech, Descartovi a karteziánech, Leibniz v souladu s tímto přesvědčením prohlásil, že by se o nich mělo psát s větší úctou.⁴⁴

pane, jak píšeš o mé Theodiceji. Záležitost jsi vystihl. A jsem ohromen, že se dosud nevyskytl nikdo, kdo by si této mojí hry povšíml. Neboť není nutné, aby filosofové byli vždy vážní když, jak správně upomínáš, navrhováním hypotéz prostě testují síly svého myšlení.“ [„Ita prorsus est, Vir summe reverende, uti scribis de Theodicea mea. Rem actu tetigitis. Et miror, neminem hactenus fuisse, qui lumen hunc meum senserit. Neque enim philosophorum est, rem serio semper agere, qui in fingendis hypothesis, uti bene mones, ingenii sui vires experiuntur.“] Pfautz, Ch., Fragmentum epistolae. *Acta eruditorum*, 47, 1728, s. 127. Viz též *Leibnizens Mathematische Schriften*. Hrsg. von C. I. Gerhardt. Halle, H. W. Schmidt 1849–1863, Bd. 3, s. 964. Formulaci definitivního stanoviska zkrátka u Leibnize obvykle předcházela fáze bloudění, během níž ještě nebyl schopen odhadnout, která z hypotéz se nakonec stane jeho osobním názorem. Přitom se však právě tato fáze promyšlení alternativních teorií stala tím, co zamýšlel odhalit veřejnosti především. Kromě *Theodiceji* proto plánoval zveřejnit rovněž korespondenci s Clarkem (Leibniz, G. W., *Die philosophischen Schriften*, c.d., Bd. 7, s. 380), kde zase testoval pro změnu teorii Newtonovu, zatímco své osobní názory si nechával do značné míry sám pro sebe – ovšem s tím, že je jednou, obohacené dialogem s alternativními přístupy, odhalil rovněž.

41 Naama- Zauderer, N., *The Place of the Other in Leibniz's Rationalism*, c.d., s. 323.

42 Leibniz, G. W., *Sämtliche Schriften und Briefe*, c.d., Reihe 6, Bd. 6, s. 182, II, 21, § 24/10–14.

43 „(...) Tamen pleraque etiam aliena non displicent et uno quodque pretio, etsi diverso, censetur; cuius rei fortasse causa est, quod plura agitando nihil spernere didicimus.“ *Leibnizens Mathematische Schriften*, c.d., Bd. 6, s. 236, I). Viz též Leibniz, G. W., *Die Handschriften der Königlichen Öffentlichen Bibliothek zu Hannover*, c.d., XXXIV, 10, 15, fol. 1r, § 2. Poznámka o tom, že Descartovy *Meditace*, jakož i Newtonovy *Principy* jsou naopak psány v ich-formě, se tak – vzhledem k uvedenému – jeví být takřka nadbytečná.

44 Leibniz, G. W., *Die philosophischen Schriften*, c.d., Bd. 3, s. 580.

Je ovšem zapotřebí na druhou stranu zdůraznit i to, že Leibnize samého jeho snaha naučit se od každého něco užitečného rozhodně nezbavila ani hrdosti na své vlastní nápady, ani důvěry ve správnost svých vlastních názorů.⁴⁵ V průběhu sporů se však – v souladu se svou strategií – ukázal být mimořádně trpělivým a dobře naladěným, přičemž, jak uvedl jeho sekretář, o každém mluvil jen v tom nejlepší světlo a pokoušel se ze všeho vytěžit maximum.⁴⁶ Tvrzení typu: „Zastávám obecnou zásadu opovrhovat jen minimem případů a všude těžit z toho, co je dobré“⁴⁷ ostatně Leibniz uváděl opakovaně – a od ostatních zase na oplátku poněkud naivně očekával, že budou jeho seriózní a dobře míněnou kritiku s respektem oceňovat.⁴⁸

Aplikace dialogické metody v Leibnizově korespondenci s Clarkem

Právě dialogická metoda mohla být jedním z hlavních důvodů, proč Leibniz plně nevyužil příležitosti, jakou mu tehdy nabízela korespondence s Clarkem, totiž vysvětlit a obhájit svou vlastní monadologii. Namísto toho se raději soustředil takřka výhradně na kritiku metafyziky newtonovské (a na odrazení námitek vznesených vůči ní): „Nepouštím se zde do budování své vlastní teorie dynamiky ani své nauky o silách. Tato příležitost by k tomu nebyla vhodná. Mohu nicméně velice dobře odpovědět na námitku vznesenou proti mně.“⁴⁹ Argumenty, k jakým se Leibniz uchýlil, se tak namísto výkladu jeho vlastní teorie týkaly výhradně obecných filosofických (a teologických) principů, které kromě něho samotného přijímali jak Newton, tak také Clarke, jmenovitě zejména principu identity nerozlišitelných a dostatečného důvodu.⁵⁰

45 Dle Leibnizových vlastních slov se Descartovým naukám zcela nepodířil zejména proto, že se s nimi seznámil relativně pozdě, v době, kdy už měl vlastní názory vyhraněné. Právě proto z nich prý načerpal jenom to dobré. Leibniz, G. W., *Sämtliche Schriften und Briefe*, c.d., Reihe 6, Bd. 5, No. 2065, § 13–15.

46 Viz Antognazza, M. R., *Leibniz: An Intellectual Biography*. Cambridge, Cambridge University Press 2009 (Reprint), s. 558 n. To ovšem zpochybňuje Brown, podle něhož býval Leibniz během sporů někdy naopak nepřijemný, nečestný či neupřímný, což se však obvykle neprojevovalo v korespondenci či v podepsaných člancích, spíše v anonymních recenzích a pamfletech. Brown, R., *The Tangled Origins of the Leibnizian Calculus: A Case Study of a Mathematical Revolution*. Singapur, World Scientific Publishing 2012, s. 214; též Dolnick, E., *The Clockwork Universe. Isaac Newton, the Royal Society, and the Birth of the Modern World*, c.d., s. 75.

47 „J'ay cette Maxime generale de mepriser bien peu de choses et de profiter de ce qu'il y a de bon par tout.“ Leibniz, G. W., *Die philosophischen Schriften*, c.d., Bd. 3, s. 384; s. 620. Viz též tamtéž, Bd. 2, s. 539.

48 Dascal, M., *Introductory Essay*, c.d., s. XX n.

49 „Je n'entrepris pas icy d'establir ma Dynamique, ou ma doctrine des forces. Ce lieu n'y seroit point propre. Cependant je puis fort bien repondre à l'objection qu'on me fait icy.“ Leibniz, G. W., *Die philosophischen Schriften*, c.d., Bd. 7, s. 413 n., I, 5, § 99.

50 Sayre-McCord, G., *Leibniz, Materialism, and the Relational Account of Space and Time*. *Studia Leibnitiana*, 16, 1984. No. 2, s. 204; Palkoska, J., Úvod. In: Leibniz, G. W. – Clarke, S., *Korespon-*

Že svou vlastní teorii dynamiky doposud nikomu nevysvětlil v úplnosti, potvrdil Leibniz o rok dříve Remondovi,⁵¹ pročež se zkrátka podle Lodgeho zdá být jasné, že při korespondenci s Clarkem žádný dialektický úspěch ani nemohl předpokládat. To vše tudíž naznačuje, že Leibnizovým záměrem vskutku nebylo přesvědčit Clarka o vlastní pravdě a že svá tvrzení ve skutečnosti adresoval jiným. Nezapomínejme v této souvislosti, že Clarke byl v kontaktu s Newtonem a že celá korespondence vždy procházela také rukama princezny Karolíny. Leibniz dokonce mohl podle Lodgeho poměrně rozumně předvídat, že clarkovská korespondence bude jednou publikována. V rámci korespondence samé se sice nenachází nic, co by tuto možnost explicitně naznačovalo,⁵² nicméně Leibniz s publikací skutečně počítal.⁵³ Lze tedy spolu s Earmanem konstatovat, že zatímco Newton vybudoval kompletní explanační rámec, Leibniz Clarkovi prezentoval pouhé námitky. Nabídl sice rovněž několik pozitivních návrhů, ty jsou však natolik fragmentární a problematické, že dokonce ani v jejich nejčistší podobě není nikdy zcela jasné, jakéže stanovisko Leibniz vlastně zastával a čím se jeho názory odlišovaly od postojů oponentů.⁵⁴

Zásadně proto nesouhlasím s J. V. Burokerovou, podle níž Leibniz v rámci korespondence s Clarkem kromě námitek vůči absolutistickému přístupu dostatečně rozvinul rovněž své vlastní pojetí.⁵⁵ Tím spíše však ještě zásadněji nesouhlasím ani s Gómezem tvzením, že strategií, kterou Leibniz v rámci clarkovské korespondence adoptoval, byla strategie *ad hominem*. Dle Gómeze totiž „(...) Leibnizovo vyjádření nepoukazuje na nedostatky argumentů, projevuje se v něm hněv vůči Clarkovi a snaha diskvalifikovat jeho postoj před princeznou“.⁵⁶ Napříč Leibnizovými dopisy Clarkovi se však, pokud je mi známo, nikde neobjevují žádné neopodstatněné osobní útoky ani na Clarka,

dence. Přeložil, úvodem a poznámkami opatřil J. Palkoska. Praha, OIKOYMENH 2020, s. 27, pozn. č. 58.

51 Leibniz, G. W., *Die philosophischen Schriften*, c.d., Bd. 3, s. 645. Srov. týž, *Sämtliche Schriften und Briefe*, c.d., Reihe 1, Bd. 10, s. 140; či *Leibnizens Mathematische Schriften*, c.d., Bd. 3, s. 68.

52 Lodge, P., Leibniz's Justification of the Principle of Sufficient Reason (Mainly) in the Correspondence with Clarke. *History of Philosophy & Logical Analysis*, 21, 2018, No. 1, s. 84.

53 *Die Werke von Leibniz – Gemäss seinem Handschriftlichen Nachlasse in der Königlichen Bibliothek zu Hannover*. Hrsg. von O. Klopp. Hannover, Klindworth Verlag 1873, Bd. 11, s. 185.

54 Earman, J., Leibnizian Space-Time and Leibnizian Algebras. In: Butts, R. – Hintikka, J. (eds.), *Historical and Philosophical Dimensions of Logic, Methodology and Philosophy of Science*. Dordrecht, D. Reidel 1977, s. 93.

55 „In his correspondence with Samuel Clarke, Leibniz outlines both his objections to the absolute theory and his own account of space.“ Buroker, J. V., *Space and Incongruence: The Origin of Kant's Idealism*. Dordrecht, Reidel Pub. Company 1981, s. 25.

56 „(...) La expresión leibniziana no manifiesta su falta de argumentos, sino en enfado con Clarke y un intento de descalificar su actitud frente a la princesa.“ Gómez, L. R., *El Concepto leibniziano de espacio. La Polémica con Clarke y el newtonianismo*. Pamplona, Ediciones universidad de Navarra 2014, s. 153, pozn. č. 41.

ani na Newtona, a dokonce ani jejich argumenty zde nejsou napadány za účelem odvrátit pozornost od nekonzistence Leibnizovy vlastní koncepce.⁵⁷ K podobně nelichotivým závěrům jako Gómez sice dospěl kromě Meliho⁵⁸ rovněž Khamara, jenž má ovšem spíše než strategii *ad hominem* na mysli *de facto* spíše dialektickou metodu zénónovského typu, uvozenou slovy, že Leibniz „v zájmu své argumentace přijal jisté předpoklady svých oponentů, jež však sám považoval za nesprávné“.⁵⁹

Khamarovi se tedy veškerá argumentace typu *reductio ad absurdum*, s níž se přitom Leibniz nijak netajil,⁶⁰ jeví být pouhým speciálním případem argumentace *ad hominem*. Vzhledem k tomu, že z podobného předpokladu vycházel také Leibniz,⁶¹ zřejmě ani on sám by v tomto ohledu nijak neprotestoval. Snad by se dokonce s Khamarou shodl na tom, že takřka veškeré jeho argumenty proti absolutismu mají formu *reductio ad absurdum* jednoduše proto, že jsou založeny na premisách, které on sám sice ve skutečnosti neuznával, zato však měl dostatečný důvod předpokládat, že jsou přijatelné pro jeho oponenty.⁶² Leibniz byl zkrátka v Khamarových očích vsutku vynikajícím kontroverzistou, který věděl, že, mají-li být jeho argumenty přesvědčivé, musí svým oponentům vyjít vstříc a uznat v zájmu své vlastní koncepce i některé principy, které sám odmítal.⁶³ Coby příklad takového Leibnizova přístupu Khamara uvádí konkrétně víru v reálnou existenci těles, jež přitom vyplývá mimo jiné už z Leibnizova výkladu eucharistie, o níž se sice Clarkovi ani nezmínil, zato se o ní však roku 1715 zmínil princezně Karolíně coby o způsobu, jak newtonovce ztrapnit.⁶⁴

57 Srov. oproti tomu *ad hominem* (a *ad absurdum*) argumentaci Clarkovu (Palkoska, J., Úvod, c.d., s. 26, pozn. č. 55; s. 46; s. 51; s. 62).

58 Meli, D. B., Caroline, Leibniz, and Clarke. *Journal of the History of Ideas*, 60, 1999, No. 3, s. 474.

59 „(...) Granted for the sake of argument certain assumptions upheld by his opponents which he himself regarded as false.“ Khamara, E., Leibniz' Theory of Space: A Reconstruction. *The Philosophical Quarterly*, 43, 1993, No. 173, s. 472; týž, *Space, Time and Theology in the Leibniz-Newton Controversy*. Frankfurt a.M., Ontos Verlag 2006, s. 1; s. 35; s. 102).

60 *Leibnizens Mathematische Schriften*, c.d., Bd. 3, s. 971.

61 Cílem argumentace *ad hominem* je podle Leibnize odhalit, že jedno ze dvou tvrzení je nesprávné a že protivník se mýlil (Leibniz, G. W., *Sämtliche Schriften und Briefe*, c.d., Reihe 6, Bd. 6, s. 491, IV, 17, § 21n./9/20–22). K metodice Zénóna z Eleje se zde sice Leibniz nijak explicitně nepřihlásil, jistě nikoliv náhodou jej však implicitně napodobuje hned v dialogicky (nikoliv dialekticky) laděném úvodu *Pacidia*. Leibniz, G. W., *Pacidius Philalethi*, c.d., s. 16 n. Srov. Platón, *Parmenidés*, 128d (Přel. F. Novotný. Praha, OIKOYMENH 2003) a Patočkův komentář této pasáže (Patočka, J., *Nejstarší řecká filosofie. Filosofie v předklasickém údobí před sofistickou a Sókratem. Přednášky z antické filosofie*. Praha, Vyšehrad 1996, s. 179).

62 Khamara, E., *Space, Time and Theology in the Leibniz-Newton Controversy*, c.d., s. 7.

63 Tamtéž, s. 109. Viz též Palkoska, J., Úvod, c.d., s. 61.

64 *Die Werke von Leibniz – Gemäss seinem Handschriftlichen Nachlasse in der Königlichen Bibliothek zu Hannover*, c.d., Bd. 11, s. 38 n.

Dalším příkladem podobně neupřímného přístupu je podle Khamary víra ve skutečnou existenci relačních (časových i prostorových) vlastností, ačkoliv je Leibniz údajně považoval za zredukovatelné na (interní) vlastnosti nerelační.⁶⁵ Téhož názoru je podle Jolleyho⁶⁶ rovněž Broad, neboť i on Leibnizovi – „pokud zrovna neargumentoval ad hominem proti Clarkovi a newtonovcům“⁶⁷ – přisuzuje spíše kvalitativní nežli relační pojetí. Oba příklady pak zmiňují rovněž Ballard a Martinello.⁶⁸ O tom, že se přitom v obou případech vskutku jednalo o předpoklady Leibnizovi vlastní, už nic méně bylo pojednáno jinde.⁶⁹ *Edwardu Khamarovi se ovšem do třetice nejeví nijak upřímně dokonce ani Leibnizova odvolávka na princip ověřitelnosti či testovatelnosti, o jehož platnosti Newton ani Clarke nepochybovali. Newtonovi je dokonce důraz kladený na experiment zhusta přisuzován coby jeho původní myšlenka.*⁷⁰

*Dokonce i v tomto případě se tedy podle Khamary jedná o odkaz ad hominem, neboť Leibniz coby racionalista takový princip nejenže nepřijal, ale ani přijmout nemohl.*⁷¹ Ve skutečnosti byl přitom Leibnizovi princip testovatelnosti v první řadě tím, čím se on sám vymezoval vůči Descartovi, a to nejen ve svém období raném a vrcholném, ale zejména pozdním. Právě experimentální úspěchy Leibniz totiž považoval za prostředek umožňující potvrzení rozumových poznatků – věřil tomu neméně než tvrzení, že aritmetické důkazy jsou prostředkem eliminace chybných výpočtů.⁷² „Dvojím, na něž se vždy spoléhám,“ potvrdil proto Leibniz roku 1699, [je] „úspěch experimentů a princip řádu.“⁷³ Že by dokonce sám preferoval raději „jednoho

65 Khamara, E., Leibniz' Theory of Space: A Reconstruction, c.d., s. 472; též, *Space, Time and Theology in the Leibniz-Newton Controversy*, c.d., s. 35.

66 Jolley, N., An Unpublished Leibniz MS on Metaphysics. *Studia Leibnitiana*, 7, 1975, No. 2, s. 174.

67 „(...) When he was not arguing ad hominem against Clarke and the Newtonians (...).“ Broad, Ch. D., Leibniz's Last Controversy with the Newtonians. In: Woolhouse, R. S. (ed.), *Gottfried Wilhelm Leibniz: Critical Assessments*. Vol. 3. London, Routledge 1994, s. 18.

68 Ballard, K. E., Leibniz's Theory of Space and Time. *Journal of the History of Ideas*, 21, 1960, No. 1, s. 49–65; Martinello, F., What Is Leibniz's Argument for the Identity of Indiscernibles in His Correspondence with Clarke? *British Journal for the History of Philosophy*, 16, 2008, No. 2, s. 317.

69 Lochmanová, K., Funkce složených substancí v rámci Leibnizovy metafyziky. *Reflexe*, 2019, č. 56, s. 89–106; též, Ontologický status ideálního prostoru u Leibnize. *Pro-Fil.*, 20, 2019, č. 2, s. 31; Palkoska, J., Úvod, c.d., s. 54 n.

70 Saxl, I., Isaac Newton. Alchymista, filosof, heretik. In: Bečvář, J. – Bečvářová, M. (eds.), *Matematika v proměnách věků*. Díl 6. Praha, Matfyzpress 2010, s. 34.

71 Khamara, E., *Space, Time and Theology in the Leibniz-Newton Controversy*, c.d., s. 102; s. 109. O tomtéž jsou patrně přesvědčeni také R. Rappaport (*When Geologists Were Historians, 1665–1750*. London, Cornell University Press 2018, s. 51 n.) a J. Palkoska (Úvod, c.d., s. 46).

72 Leibniz, G. W., *Sämtliche Schriften und Briefe*, c.d., Reihe 6, Bd. 6, s. 50, § 14–16.

73 „(...) Duo, quibus semper hic nitor, experientiae successus et ratio ordinis.“ Leibniz, G. W., *Die philosophischen Schriften*, c.d., Bd. 2, s. 175.

Leeuwenhoek, který mi řekne, co vidí, nežli jednoho karteziána, který mi řekne, co si myslí“⁷⁴ ostatně Leibniz oznámil již roku 1691.

Podobně jako je tedy zapotřebí, aby ostatní vědy dosáhly jistoty po vzoru matematiky, je také zapotřebí oslabit tvrdost matematiky jemnějším způsobem bádání po vzoru ostatních věd.⁷⁵ Je sice pravdou, že ty nejobratnější mozky experimenty v posledku vůbec nepotřebují, neboť si vystačí s vlastním rozumem, dokonce i ti nejnadanější z nich však dosáhnou neskutečného pokroku, zužitkují-li milosrdenství odhaleného jim touto cestou samým Bohem.⁷⁶

Naším závěrem tedy je, že by bylo zkrátka poněkud nepatřičné považovat veškeré Leibnizovy úvahy ohledně těles za pouhý ústupek Clarkovým empiricistickým choutkám.⁷⁷ Vše, co bylo uvedeno výše, budiž naopak důkazem, že Leibniz s největší pravděpodobností ve své korespondenci s Clarkem nejenže nezvolil strategii *ad hominem*, ale dokonce ani (zénónovskou) dialektickou metodu, nýbrž postupoval podle (vlastní) dialogické metody, kterou mu pod názvem *ad hominem* přisuzuje teprve Antonio Nunziante.⁷⁸

74 „(...) J'aime mieux un Leewenhoek qui me dit ce qu'il voit, qu'un Cartesien qui me dit ce qu'il pense.“ Leibniz, G. W., *Sämtliche Schriften und Briefe*, c.d., Reihe 3, Bd. 5, s. 62, § 18–63, § 1.

75 Tamtéž, Reihe 6, Bd. 4, s. 342, § 15–18.

76 Leibniz, G. W., *Die philosophischen Schriften*, c.d., Bd. 7, s. 518 n.

77 Hartz, G. A. – Cover, J. A., Are Leibnizian Monads Spatial? *History of Philosophy Quarterly*, 11, 1994, No. 3, s. 314, pozn. č. 20.

78 Nunziante, A. M., Is It Plausible to Distinguish between Intraorganic and Interorganic Relations within Leibniz's Theory of Organic Matter? *Natur und Subjekt – Vorträge*. In: *IX. Internationaler Leibniz-Kongress, Hannover, 26. September bis 1. Oktober 2011*. Bd. 2., Hannover, Gottfried Wilhelm Leibniz Gesellschaft 2011, s. 772, pozn. č. 23. Srov. Gadamer, H. G., *Idee des Guten zwischen Plato und Aristoteles*, c.d., s. 45; Krantz, S., *An Episodic History of Mathematics – Mathematical Culture through Problem Solving*. Washington, D.C., Mathematical Association of America 2006, s. 45.